

Crosslinguïstische invloed en relationele coherentie

Een onderzoek naar de gebruiksfrequentie van connectieven bij een- en tweetalige kinderen

1-7-2013

BA Eindwerkstuk Taal- en Cultuurstudies

Rinsophie Vellinga

Studentnummer: 3716937

Begeleider: dr. E. Tribushinina

Inleverdatum: 1 juli 2013

SAMENVATTING

In de linguïstiek wordt op het gebied van de taalverwerving en taalontwikkeling in toenemende mate research gedaan naar bilingualisme. De resultaten van deze onderzoeken wijzen in de richting dat er tussen monolinguale en bilinguale taalverwerving geen grote verschillen zijn. Kinderen doorlopen dezelfde stadia en bij voldoende taalinput kan in beide talen een *native speaker* niveau worden bereikt. De meeste onderzoeken op het gebied van de bilinguale taalontwikkeling gaan over problemen en crosslinguïstische beïnvloeding in de morfosyntactische taalverwerving. Daarbij vormt het vaststellen van factoren die bepalend zijn voor crosslinguïstische invloed en de richting waarin beïnvloeding plaatsvindt een belangrijk onderzoeksthema.

Er is nog heel weinig onderzoek gedaan op het gebied van relationele coherentie bij tweetalige kinderen, dat wil zeggen de manier waarop kinderen in staat zijn een samenhangende discourse tot stand te brengen. Deze studie probeert een bijdrage te leveren aan het opvullen van deze leemte en onderzoekt crosslinguïstische invloeden bij relationele coherentie. Het onderzoek speelt zich af op het bijzondere raakvlak van referentiële en relationele coherentie bij tweetalige kinderen. In het onderzoek wordt de gebruiksfrequentie van connectieven door Russisch-Nederlandse eentalige en simultaan tweetalige kinderen vergeleken. Daarbij worden twee centrale vragen gesteld. De eerste vraag luidt of er tussen een- en tweetalige kinderen verschillen in het gebruik van additieve connectieven zijn. Dit zijn verbindingswoorden die door jonge kinderen veelvuldig worden gebruikt om coherentie in een verhaal aan te brengen. De tweede vraag betreft de verschillen in het gebruik van sequentiële en overige connectieven. Beide vragen kunnen positief beantwoord worden. De belangrijkste conclusies uit het onderzoek zijn dat er in het Nederlands bij het gebruik van connectieven nauwelijks verschillen geconstateerd kunnen worden tussen de tweetalige en eentalige kinderen en dat crosslinguïstische effecten voornamelijk zichtbaar worden bij het gebruik van connectieven in de Russische taal. De oorzaken daarvan zijn zowel extern als intern en kunnen worden gevonden in de mate van input in de betreffende taal en de overlappende semantische concepten van de onderzochte connectieven.

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	4
2. THEORETISCHE ACHTERGROND	6
2.1 Visies op bilinguale taalverwerving	6
2.1.1 Taalverwerving door tweetalige kinderen	6
2.1.2 Tweetaligheid en crosslinguïstische interferentie	8
2.2 Verwerving van coherentiemarkeringen	10
2.2.1 Referentiële en relationele coherentie	10
2.2.2 Eentalige verwerving van coherentiemarkeringen	12
2.2.3 Tweetalige verwerving van coherentiemarkeringen	13
3. MOTIVATIE VOOR HET ONDERZOEK	14
4. ONDERZOEKSVRAGEN EN HYPOTHESES	19
5. DATA EN METHODE	22
5.1 Onderzoeksmateriaal	22
5.2 Participanten	22
5.3 Procedure en codering	23
6. RESULTATEN	25
6.1 De Russische resultaten	25
6.2 De Nederlandse resultaten	27
6.3 Conclusie	29
7. DISCUSSIE	31
LITERATUUR	33
BIJLAGEN	35
Bijlage 1 CAT Story	35
Bijlage 2 FOX Story	36
Bijlage 3 Voorbeeld van een transcriptie uit CLAN	37

1 INLEIDING

In West-Europese landen was meertaligheid lange tijd een niet veel voorkomend verschijnsel. Door uitbreiding van de Europese Unie, migratie en vluchtelingen is hier de laatste decennia verandering in gekomen. Uit cijfers van het CBS blijkt dat er in 2007 ruim 3 miljoen immigranten in Nederland wonen. In de stedelijke gebieden wordt door ca. 30% van de scholieren thuis een andere taal wordt gesproken. Turks, Arabisch en Berbers staan in de top drie, gevolgd door Engels en Hindoestaans (Edelman, 2010). Parallel met de toename van meertaligheid nemen ook de problemen bij taalverwerving door kinderen toe (Fegeler, 2004). In Nederland ontvangt 4% van de basisschoolleerlingen speciaal onderwijs voor kinderen met een stoornis in de taalontwikkeling. Mede door deze ontwikkelingen wordt er sinds de laatste decennia van de vorige eeuw veel research naar bilingualisme gedaan (Myers-Scotton, 2012, p. 328).

Onderzoeken op het gebied van de bilinguale taalontwikkeling geven geen aanleiding om aan te nemen dat er grote verschillen zijn tussen de taalverwerving van een- en tweetaligen (Paradis, Crago en Genesee, 2003). Het is echter niet zo dat de taalontwikkeling bij tweetaligen op elk gebied parallel loopt met die van eentaligen (Bedore and Peña, 2008). Over de manier waarop bij tweetalige kinderen de ene taal invloed uitoefent op de taalspecifieke ontwikkeling van de andere taal nemen onderzoekers verschillende standpunten in. Het huidige debat wordt vooral gevoerd over de linguïstische gebieden waar crosslinguïstische werking plaatsvindt, welke oorzaken er zijn aan te wijzen voor crosslinguïstische interferentie, en de richting waarin dit gebeurt, met andere woorden – welke taal beïnvloed wordt. De meeste onderzoeken naar tweetaligheid en taalproblemen gaan over moeilijkheden bij de morfosyntactische taalverwerving, processen die zich afspelen in de eerste 4-5 levensjaren (Bedore and Peña, 2008).

In tegenstelling tot de morfosyntactische taalverwerving gaat de verwerving van discursieve coherentie door tot ver na de kleutertijd (Bedore and Peña, 2008). Coherentie in discourse ontstaat enerzijds door referentiële verwijzingen en anderzijds door het gebruik van verbindingswoorden of connectieven. Deze twee vormen worden referentiële en relationele coherentie genoemd. Tot nu toe is er nauwelijks onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van coherentie bij tweetalige kinderen. We weten dus nog heel weinig over de manier waarop het meertalige kind coherentie in de door hem gesproken talen aanbrengt, of er crosslinguïstische transfer plaatsvindt en zo ja, op welke manier. Het correct gebruik van referentiële en relationele constructies is echter heel belangrijk om een competente taalgebruiker te worden. Ik heb er daarom voor gekozen om voor mijn eindwerkstuk Taal- en Cultuurstudies onderzoek te doen naar crosslinguïstische invloed bij relationele coherentie. Het onderzoek speelt zich af op

het raakvlak van referentiële en relationele coherentie bij tweetalige kinderen, een gebied want nog niet eerder is onderzocht.

In het onderzoek wordt bij Russische en Nederlandse eentalige kinderen en Russisch-Nederlands tweetalige kinderen het gebruik van additieve connectieven vergeleken. Voor deze talencombinatie is gekozen omdat de Russische connectieven semantische overeenkomsten maar ook verschillen hebben met haar Nederlandse tegenhangers. Er wordt ook een vergelijking gemaakt tussen de overige gebruikte Nederlandse en Russische connectieven. De effecten van de tweetaligheid worden in beide talen onderzocht. Het doel van dit onderzoek is om het inzicht in de tweetalige taalverwerving op het gebied van crosslinguïstische interferentie te vergroten.

Aanleiding tot deze thesis

Tijdens de bachelorstudie Taal en Cultuurstudies (hoofdrichting Taal en Ontwikkeling) ben ik in contact gekomen met het internationaal project *Discourse Coherence in Bilingualism and Specific Language Impairment* van het Utrechtse Institute of Linguistics OTS, dat samen met het Zentrum für Allgemeine Sprachwissenschaft (Berlijn) en de Herzen State Pedagogical University of Russia (Sint-Petersburg) wordt uitgevoerd. Het onderzoek richt zich op Russisch-Nederlandse en Russisch-Duitse kinderen en de manier waarop tweetalige kinderen samenhangende teksten produceren en begrijpen. Het doel van het research programma is om de acquisitiemechanismen op het gebied van discourse coherentie van tweetalige en eentalige kinderen met en zonder taalstoornissen te vergelijken zodat betere diagnostische instrumenten voor meertalige kinderen ontwikkeld kunnen worden. In Utrecht staat het project onder leiding van dr. Elena Tribushinina.¹

Indeling

In hoofdstuk 2 licht ik toe welke theorieën en vooronderstellingen aan het onderzoek ten grondslag liggen. Op basis van deze theorieën en eerdere empirische onderzoeken formuleer ik de onderzoeksvragen en stel ik de hypotheses op. In hoofdstuk 3 wordt de motivatie voor dit onderzoek toegelicht en leg ik uit waarom Russische en Nederlandse additieve connectieven zich zo goed lenen voor een analyse van crosslinguïstische interferentie. Hieruit ontstaan de onderzoeksvragen en hypotheses (hoofdstuk 4). In het daaropvolgende hoofdstuk licht ik toe welke methode ik heb gehanteerd bij het onderzoek, gevolgd door een hoofdstuk over de resultaten en de conclusie. Tot slot volgt de discussie.

¹ (<http://www.uu.nl/faculty/humanities/EN/research/researchinstitutes/uilots/current/Pages/20110901-32-61-71-553-onderzoek-tweetaligheid.aspx>)

2 THEORETISCHE ACHTERGROND

In dit hoofdstuk behandel ik eerst enkele recente theorieën over bilingualisme en crosslinguïstische interferentie bij de bilinguale taalverwerving. Ik geef een beschrijving van referentiële en relationele coherentie en de verwerving en toepassing van coherentie-markeringen door een- en tweetalige kinderen. Dit wordt verduidelijkt met voorbeelden uit de taaluitingen van de kinderen uit het gebruikte corpus. Samen scheppen deze beschrijvingen het kader voor de opzet van mijn onderzoek.

2.1 Visies op bilinguale taalverwerving

Deze scriptie zou niet geschreven hoeven te worden als alle linguïsten van mening waren dat er geen verschillen zijn tussen het verwerven van één moedertaal en het gelijktijdig verwerven van twee talen. Als er geen verschillen waren zou bilinguale taalverwerving neerkomen op hetzelfde als twee keer monolinguale taalverwerving. Men is het er echter over eens dat er bij bilinguale taalverwerving iets anders aan de hand is. Er treden speciale verschijnselen op die niet verklaard kunnen worden uit het referentiekader van de monolinguale taalverwerving. Dit heeft ook tot gevolg dat men de competenties van tweetalige kinderen niet mag afmeten aan de standaard van een eentalig kind (Altarriba & Heredia, 2011, p. 260; Paradis, Crago, & Genesee, 2003).

Men is het er ook grotendeels over eens dat – gebaseerd op de Natural Order Hypothesis van Stephen Krashen, en verder terug te voeren op de Universele Grammatica van Noam Chomsky - de verwerving van grammaticale regels en taalstructuren in een bepaalde volgorde verloopt, ongeacht of het de eerste taal (L1) of de tweede taal (L2) betreft (Altarriba & Heredia, 2011, p. 252, 275). Hierbij wordt de discussie gevoerd of de verwervingsvolgorde wordt bepaald door de complexiteit van linguïstische en conceptuele structuren, of door de mate van input die het kind ontvangt uit de L1 of L2 (Sanders, 2005).

2.1.1 *Taalverwerving door tweetalige kinderen*

Er zijn verschillende meningen over wanneer iemand tweetalig is. Sommigen vinden dat men op zijn minst twee talen vloeiend moet kunnen spreken om tweetalig te zijn, anderen vinden beperkte kennis van een andere taal al een vorm van tweetaligheid. Voor deze thesis ga ik ervan uit dat er van tweetaligheid sprake is als volwassenen of kinderen in hun dagelijks leven twee talen spreken, waarbij hun vaardigheid in beide talen niet even groot hoeft te zijn.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen simultaan en successief bilingualisme. De meeste onderzoekers noemen kinderen simultaan tweetalig als ze vanaf hun geboorte of kort daarna opgroeien met twee talen. Kinderen zijn successief tweetalig als ze na het derde jaar een tweede taal verwerven (Myers-Scotton, 2012, p. 328). Dit onderscheid in taalverwervingsprocessen is van belang omdat het implicaties heeft voor de onderzoeksvragen en -benaderingen. Research naar simultane tweetaligheid is sterk verbonden met de researchtraditie van monolinguale taalverwerving; successieve tweetaligheid is sterk verbonden met de toegepaste linguïstiek. Een belangrijk vraagstuk bij het onderzoek naar simultane tweetaligheid heeft betrekking op de taalomgeving waarin het kind opgroeit. Welke talen er in welke domeinen worden gesproken en in welke talen het kind met zijn ouders communiceert zijn belangrijke vragen bij onderzoek naar de linguïstische prestaties van een tweetalig kind (Thomason, 2007, p. 49-50).

De situaties waarin kinderen twee (of meer) talen verwerven kunnen enorm verschillen. Onder mijn collega's en vrienden ken ik het kind van een Vietnamese moeder en een Nederlandse vader dat opgroeit in een volledig Nederlandstalige omgeving. Een ander kind heeft Turkse ouders, woont in Nederland, maar is omringd door een hechte Turkse gemeenschap. Er is het extreme geval van een Italiaanse moeder en Chinese vader die elkaar tijdens hun studie in Rusland hadden ontmoet, samen Russisch en Engels spraken, en zich vestigden in een gebied op de Nederlands-Franse taalgrens in België. Toen de Italiaanse zwanger werd vroeg ze zich vertwijfeld af welke klanken er als eerste uit de mond van het kind zouden komen. Deze verschillen in de talige situatie hebben grote invloed op het uiteindelijke niveau dat het kind zal bereiken, met name in de taal die niet de dominante taal is van het land waar hij opgroeit en onderwijs krijgt. De tweetalige kinderen uit mijn onderzoek groeien op in Nederland. Voor de meeste geldt dat tenminste één van de ouders een Russische native speaker is. Mogelijk wordt thuis Russisch gesproken of wordt het *one-parent-one-language* systeem gehanteerd, waarbij elke ouder in zijn eigen moedertaal met het kind spreekt (Myers-Scotton, 2012, p. 333). De twee talen die het kind zich eigen maakt worden wellicht in verschillende domeinen gesproken, Russisch en Nederlands thuis en met familie, Nederlands op school en met vriendjes.

Een andere belangrijk theoretisch vraagstuk in het kader van simultane tweetaligheid heeft te maken met crosslinguïstische interferentie. Daarmee wordt bedoeld de invloed die de twee talen op elkaar uitoefenen, waardoor het kind bepaalde structuren uit de ene taal toepast bij de productie van constructies in de andere taal. Dit kan zijn op het gebied van woordvolgorde, uitspraak of grammaticale constructies. Vanaf ongeveer twee jaar zijn tweetalige kinderen weliswaar in staat om de twee talen waarmee ze opgroeien van elkaar te scheiden en aan te passen aan het taalgebruik van hun omgeving, maar dat betekent niet dat de taalverwerving en

het taalgebruik precies zo functioneert als bij eentalige kinderen (Altarriba & Herredia, 2011, p. 168). Er kan op sommige gebieden een (tijdelijke) voorsprong of achterstand optreden. Tweetaligen hebben in de kleutertijd bijvoorbeeld voor de twee afzonderlijke talen een beperktere woordenschat hebben dan eentaligen van dezelfde leeftijd (Altarriba & Heredia, 2011, p. 169). Een onderzoek van Nicoladis, Palmer & Marentette (2007) toont aan dat tweetalige kinderen vaker fouten maken bij het vervoegen van de onregelmatige werkwoorden. Deze twee achterstandsgebieden zijn terug te voeren op de geringere mate waarmee tweetalige kinderen in aanraking komen met elk van de talen. Onregelmatige grammaticale vormen leren kinderen door ze vaak te horen en te memoriseren, totdat ze definitief in het geheugen zijn opgeslagen. Het ligt voor de hand dat dit proces door verminderde taalinput bij tweetaligen langer duurt dan bij eentaligen.

2.1.2 *Tweetaligheid en crosslinguïstische interferentie*

Tegenwoordig bestaat bij de meeste researchers consensus over de in de vorige paragraaf genoemde opvatting dat bilinguale kinderen al op zeer jonge leeftijd twee gescheiden taalsystemen vormen (Myers-Scotton, 2012, p. 331). Een taal kan echter wel invloed hebben op bepaalde elementen of structuren in de andere taal en door deze crosslinguïstische invloed kan de taalontwikkeling en het taalgedrag van tweetalige kinderen afwijken van eentalige kinderen. Researchers die deze processen onderzochten hebben verschillende opvattingen over de oorzaken daarvan en het gebied waarop de crosslinguïstische werking zichtbaar is. Sommigen claimen dat interferentie wordt veroorzaakt door interne linguïstische factoren of psycholinguïstische processen, anderen vinden juist dat externe mechanismen hierbij een rol spelen.

Tot de eerste groep behoren Müller en Hulk. Zij noemen twee voorwaarden voor het ontstaan van crosslinguïstische interferentie. Ten eerste bevindt het betreffende grammaticale kenmerk zich op het raakvlak van het pragmatische en syntactische linguïstische systeem, daar waar de toepassing van een grammaticale regel wordt bepaald door pragmatische discourse aspecten. Müller en Hulk noemen dit gebied ontvankelijk voor crosslinguïstische invloeden (Hulk & Müller, 2000). Een ander belangrijke voorwaarde voor het optreden van interferentie is de overlap die er tussen beide talen moet bestaan. In bepaalde aspecten komen de talen in het concrete taalgebruik overeen maar de onderliggende structuur verschilt. Als in de taal waarin interferentie plaatsvindt meerdere opties zijn voor het toepassen van een bepaalde grammaticale regel, dan wordt één optie in die taal het meest gebruikt, ook als dit een foute constructie oplevert (Hulk & Müller, 2000). Zij deden onderzoek naar *object drop* bij Nederlands-Franse, Duits-Franse en Duits-Italiaanse eentalige en tweetalige kinderen (Müller &

Hulk, 2001). Bij talen met *object drop* kan het lijdend voorwerp van de zin in sommige gevallen worden weggelaten. Dit is in de Germaanse talen vaker toegestaan dan in de Romaanse talen. Hoewel deviante *object drop* bij zeer jonge kinderen in alle vier genoemde talen voorkomt is de frequentie bij de Duitse en Nederlandse eentalige kinderen hoger en blijft het ook langer aanhouden dan bij de kinderen met een Romaanse taalachtergrond. De tweetalige kinderen gedragen zich in het Duits en Nederlands precies hetzelfde als de eentalige kinderen. Maar in het Frans en Italiaans treden verschillen op. Weliswaar maken ze in deze talen dezelfde soort fouten als de Franse en Italiaanse eentalige kinderen, maar de fouten komen in een veel hogere frequentie voor en blijven ook langer aanhouden. Hieruit blijkt dat er wel een kwantitatief maar geen kwalitatief verschil is met de eentalige kinderen. Het verschil kan niet verklaard worden uit de dominantie van een van de talen, want – gebaseerd op de MLU in beide talen – was hiervan geen of nauwelijks sprake.

Ook Nicoladis (2006) concludeert dat tweetaligen meer fouten maken als er overlap is die een keuze uit twee linguïstische structuren mogelijk maakt. In haar onderzoek naar naamwoord-adjectiefparen bij Engels-Frans tweetaligen maken de proefpersonen in het Frans meer fouten dan in het Engels omdat er twee opties zijn voor de plaatsing van de adjectief: sommige komen vóór, sommige achter het naamwoord.

Andere onderzoekers leggen bij het zoeken naar oorzaken van crosslinguïstische transfer de nadruk op externe factoren: de taalinput die het kind ontvangt, de frequentie waarmee een bepaald fenomeen plaatsvindt en dominantie van een van beide talen. Paradis & Navarro (2002) onderzoeken de realisatie van *overt* en *null subjects* bij Spaans-Engelse tweetalige kinderen. In een *null subject* taal kan het onderwerp van de zin in bepaalde constructies worden weggelaten. Evenals de *object drop* houdt ook dit verschijnsel verband met de discourse-pragmatische context waarin het plaatsvindt, zoals bijvoorbeeld de mate van gedeelde kennis tussen de sprekers, of het gedeelte van de zin dat men wil benadrukken. Tot zover lijken de resultaten van hun onderzoek de bevindingen van Hulk en Müller te ondersteunen, hoewel de onderzoekers voorzichtig zijn in het trekken van conclusies vanwege de beperkte omvang van het aantal deelnemers. Echter, volgens Paradis & Navarro kan ook de aard en de frequentie van de input van een taal een rol spelen bij crosslinguïstische effecten. Als de ouders van een tweetalig kind zelf ook tweetalig zijn is het mogelijk dat ze één of beide talen niet helemaal als een native speaker spreken. In dat geval heeft de taalinput die het kind ontvangt zelf al crosslinguïstische invloeden ondergaan.

Döpke onderzocht woordvolgorde bij Australische kinderen die simultaan Engels en Duits verwerven en constateerde dat de kinderen in het Duits bovenmatig de Engelse SVO-volgorde toepassen. In het Duits is zowel de SVO- als de SOV-volgorde mogelijk, afhankelijk van de complexiteit van de zin. Volgens Döpke is de overgeneralisatie van de Engelse structuur inputgerelateerd en wordt veroorzaakt door het feit dat eenvoudige SVO zinnen in het Duits vaker voorkomen (Döpke, 1998).

Verschillende onderzoeken tonen aan dat kinderen de taalspecifieke kenmerken van een taal – zeker van de dominante taal – op dezelfde wijze verwerven als monolinguale kinderen en er dus nauwelijks sprake is van crosslinguïstische interferentie (De Houwer, 2005; Nicoladis & Genesee, 1997; Paradis & Genesee, 1996. Geciteerd in: Genesee, F., Nicoladis, E. (2005).

De identificatie van factoren die bepalend zijn voor crosslinguïstische invloed en de richting waarin beïnvloeding plaatsvindt is een belangrijke issue in de huidige research op het gebied van bilingualisme. Aan dit debat wil ik met deze studie een bijdrage leveren door te onderzoeken of er crosslinguïstische interferentie geconstateerd kan worden bij het verwerven en toepassen van relationele coherentie door tweetaligen. Daarbij hoort ook het onderzoek naar de effecten en oorzaken van interferentie bij relationele coherentie en naar de taal of talen waarin de transfer plaatsvindt.

2.2 Verwerving van coherentiemarkeringen

Linguïstische elementen zorgen ervoor dat in discourse samenhang ontstaat die de informatie voor de lezer of de luisteraar begrijpelijk maakt. Voor alle jonge kinderen is dit een moeilijk proces in de taalverwerving. Het aanbrengen van samenhang gebeurt in talen op verschillende manieren, in verschillende mate en met woorden die een verschillende betekenis kunnen uitdrukken (Bartning, 2010).

2.2.1 Referentiële en relationele coherentie

Er zijn twee vormen van coherentie, namelijk referentiële en relationele coherentie. Referentiële coherentie komt tot stand door met anaforen te verwijzen naar andere taalelementen, objecten of personen. Daarbij kunnen verschillende nominale groepen gerelateerd worden aan dezelfde mentale referent (Spooren & Sanders, 2008). In onderstaande uiteenzetting probeer ik aan de hand van taaluitingen uit het door mij gebruikte corpus de referentiemarkeringen te concretiseren. Tussen haakjes wordt de naam, de leeftijd in

jaren/maanden en de taalgroep van het kind aangegeven. Tweetalig is 2L1, eentalig Nederlands is L1NL en eentalig Russisch is L1RU.

Een voorbeeld van referentiële referentie is:

(1) Het gaat over een vogel en *die* pakt een vis... en dan pakt *hij hem*.

(Zina, 7;08, 2L1)

Die en *hij* verwijzen naar de vogel, *hem* verwijst naar de vis. Deze vorm van referentiële coherentie wordt congruentie genoemd. Daarmee wordt bedoeld dat het verwijswoord (de anafoor) informatie bevat over getal, persoon of geslacht van de antecedent (Sanders & Spooren, 2002). Behalve naar objecten en personen, kan in taaluitingen ook worden gerefereerd aan eigenschappen, tijdstippen, situaties en andere verschijnselen die allen worden aangeduid met 'referent' (Pander Maat, 2002).

(2) De kat gaat omhoog klimmen maar dan staat er een hond en die ziet *dat*.

(Wies, 7;3, L1)

Dat verwijst naar een activiteit (de omhoog klimmende kat). Referentiële coherentie wordt meestal aangegeven met persoonlijke en aanwijzende voornaamwoorden (Sanders en Spooren, 2008).

In de volgende zin zien we een voorbeeld van referentiële coherentie in het Russisch, dat in deze uitspraak in principe niet verschilt van het Nederlands:

(3) Tut uzhe priletela mama, i ona nesla im edu

daar al vloog.aan mama en ze bracht hen eten

"Daar kwam mama al aanvliegen en ze bracht eten voor hen."

(Varya, 7;08, L1)

In andere gevallen is echter wel een verschil met het Nederlands. In de Russische taal kan het persoonlijk voornaamwoord in de bijzin namelijk worden weggelaten als het verwijst naar het subject in de hoofdzin, een zogenaamde nulanafoor: Ø.

- (4) Oni uvideli koshku, ispugalis', no potom podoshli k koshke
zij zagen kat schrokken maar daarna Ø gingen naar kat
"Ze zagen de kat, schrokken, maar daarna gingen ze naar de kat."
(Sawa, 6;08, L1)

In het Nederlands kan de anafoor niet weggelaten worden, en is daarom overt. Het juiste gebruik van anaforen is afhankelijk van diverse grammaticale aspecten, zoals de plaats in de zin, en of het een enkelvoudige of samengestelde zin betreft. Bovendien spelen pragmatische factoren een rol, omdat de keuze van de anafoor er van afhangt of de referent al eerder in de discourse geïntroduceerd is en dus bekend is bij de sprekers. Het verwerven van deze talige referentie is een complex cognitief proces voor kinderen omdat pragmatische kennis moet worden gecombineerd met morfosyntactische vormen (Steinginga, 2011). Referentie valt onder wat Hulk en Müller de pragmatisch-syntactische interface noemen, een domein dat door hen ontvankelijk wordt verklaard voor crosslinguïstische invloed in de vorm van referentie (Hulk & Müller, 2000).

Bij relationele coherentie kennen taalgebruikers betekenisrelaties toe aan twee opeenvolgende taaluitingen. Dit verband kan een opsomming zijn, of kan een oorzaak of tegenstelling aangeven. Door deze zogenaamde coherentierelaties ontstaat samenhang in en tussen zinnen. Woorden en uitdrukkingen die zulke verbanden markeren worden voegwoorden of connectieven genoemd (Sanders en Spooren, 2008; Sanders & Spooren, 2002). Er zijn verschillende indelingen van zulke markeringen. Pander Maat (2002) onderscheidt bijvoorbeeld causale (*omdat*) en adversatieve of contrastieve (*maar*) relaties. Evers-Vermeul (2005) onderscheidt additieve (positief: *en*, negatief: *maar*), causale (*want*, *omdat*) en temporele (*toen*) connectieven. We spreken van sequentiële connectieven als additieve en temporele connectieven met elkaar verbonden worden (*en toen*, *en dan*, *maar toen*).

2.2.2 Eentalige verwerving van coherentiemarkeringen

Kinderen leren connectieven aan in een bepaalde volgorde. Bloom et al. (1980) hebben een ééndimensionale verwervingsvolgorde van connectieven vastgesteld. Zij onderzochten het gebruik van connectieven bij Engelstalige kinderen in de leeftijd van 1;7 jaar tot 3 jaar in spontane spraakuitingen. Additieve connectieven (*en*) worden als eerste verworven, daarna de temporele (*toen*), daarna de causale (*omdat*) en als laatste de adversatieve connectieven (*maar*). Sanders en Spooren (2008) verklaren deze volgorde door te wijzen op de cognitieve complexiteit die aan de coherentierelaties ten grondslag ligt. Volgens hen worden additieve relaties eerder verworven dan causale, en positieve eerder dan negatieve relaties. De

verwerving van de complexere verbindingswoorden als *omdat* en *hoewel* gaan pas later tot de vocabulaire behoren (Evers-Vermeul & Sanders, 2009). Alle jonge kinderen (één- en tweetalige) maken veel gebruik van de additieve en de sequentiële connectieven.

- (4) En dan pakt de vogel de vis af en dan wordt de wolf boos. En dan gaat de vogel wegvliegen?
(Ivanca, 7;07. L1NL)

De additieve connectieven *en* en *maar* spelen de belangrijkste rol in mijn onderzoek omdat er in het Russisch en Nederlands verschillen zijn in de manier waarop deze connectieven de relaties tussen zinnen markeren. In het Russisch hebben de additieven namelijk ook een causale functie en zijn deze connectieven ook referentieel gespecificeerd (zie hoofdstuk 3).

2.3.2 Tweetalige verwerving van coherentiemarkeringen

Om te onderzoeken of de eerste en de tweede taal elkaar beïnvloeden bij het verwervingsproces hebben Tribushinina, Gagarina & Valcheva (2011) het gebruik van connectieven door successief tweetalige Russisch-Duitse kinderen en eentalige Russische en Duitse kinderen met elkaar vergeleken. Zij onderzochten de frequentie en de functionele distributie van het Duitse *und* (Russisch *i* en *a*), het Russische *a* (Duits: *und*, *aber*, *sondern*) en het adversatieve voegwoord *no* (Duits: *aber*, *sondern*). De betekenis van het Duitse additieve connectief *und* vinden we terug in het Russische *i* en *a*, terwijl we de betekenis van de Russische adversatieve connectieven *a* en *no* terugzien in het Duitse *aber* en *sondern*.

De uitkomsten van dit onderzoek wijzen erop dat deze tweetalige kinderen connectieven in dezelfde volgorde aanleren als eentalige kinderen. Zij gebruiken echter veel meer eenvoudige, additieve connectieven: in het Duits *und* en *aber* en in het Russisch *i*. Dit gaat in het Russisch ten koste van *a*, namelijk waar *a* in de plaats van *i* zou moeten komen, en levert daar dus een ongrammaticale zin op. Een verklaring voor het veelvuldig gebruik van additieven zou kunnen zijn dat de tweetaligen de complexe connectieven minder goed beheersen, maar toch een poging doen om coherentie in het verhaal aan te brengen (Evers-Vermeul & Sanders, 2009). Het is ook mogelijk dat de tweetalige kinderen *und* en *aber* meer gebruiken dan hun eentalige leeftijdsgenoten omdat ze in het Duits niet een equivalent vinden voor het Russische *a*. Alle kinderen gebruiken de additieven veelvuldig in sequentiële constructies om coherentie aan te geven. Bij de tweetaligen zien we in het Russisch dan vaak het incorrecte *i potom* als vertaling van het Duitse *und dann* in plaats van het juiste *a potom*. Er vindt dus interferentie plaats vanuit beide talen (Tribushinina, Valcheva & Gagarina, 2011).

3 MOTIVATIE VOOR HET ONDERZOEK

In deze studie wil ik onderzoeken of crosslinguïstische interferentie kan worden aangetoond bij de toepassing van coherentiemarkeringen. In het onderzoek wordt eerst de gebruiksfrequentie van additieve connectieven door Russisch-Nederlands tweetalige kinderen geanalyseerd. Voor additieve connectieven is gekozen omdat de Russische connectieven *i* en *a* in semantisch opzicht een belangrijk verschil laten zien met de Nederlandse tegenhangers *en* en *maar*. De verwachting is dat deze semantische verschillen tussen de connectieven gevolgen hebben die zijn terug te voeren op crosslinguïstische interferentie. Daarnaast wordt ook de gebruiksfrequentie van additieven in een sequentiële constructie en overige voorkomende connectieven bestudeerd.

Om de verschillen in de betekenis en toepassing van de Nederlandse additieve en contrastieve connectieven *en* en *maar*, en de Russische tegenhangers *i* (*en*) *a* (*en/maar*) en *no* (*maar*) duidelijk te maken, volgt eerst een korte uitleg over de functie van deze connectieven in het Russisch en in het Nederlands.

De semantische eigenschappen van de Russische voegwoorden *i* (*en*) en *a* (*en/maar*) komen niet precies overeen met het Nederlandse *en* en *maar*. Het Russische *i* wordt vertaald met *en*, maar *a* moet soms met *en*, soms met *maar* worden vertaald. *No* komt overeen met *maar*. In de tabel wordt dit verduidelijkt:

Tabel 1. Russisch en Nederlands *en/maar*

	<i>a</i>	<i>i</i>	<i>no</i>
<i>en</i>	x	x	
<i>maar</i>	x		x

In het Russisch wordt *i* gebruikt:

- In samengestelde zinnen met één referent. ((*reference maintenance*))

(6) Ona zhila na dereve, *i* vdrug ona poletela # k svoej podruge.
zij woonde in dorp en plotseling ze vloog naar haar vriendin
“Zij woonde in het dorp *en* plotseling vloog ze naar haar vriendin.”
(Varya, 7;08, L1RU)

In het vervolg op de hoofdzin wordt hier verwezen naar dezelfde referent als in de voorafgaande taaluiting. In geval van *reference maintenance* wordt in het Nederlands *en* gebruikt.

- In samengestelde zinnen met twee referenten als er een oorzakelijk verband is.
(*reference shift*)

(7) Lisa pobezhala, i ptichka ee xotela dognat'.
vos rende en vogel haar wilde achterna.jagen
“De vos begon te rennen *en* de vogel wilde achter haar aan jagen.”
(Ulya, 7;2, L1RU)

Hier wordt naar een referent verwezen wordt die niet voorkomt in de voorafgaande uiting. In het Nederlands wordt *en* ook voor *reference shift* gebruikt. Er kan met *en* ook een oorzakelijk verband worden gelegd, maar het is niet verplicht zoals in het Russisch. Het Nederlandse *en* is dus flexibeler en kan zowel voor één als twee referenten worden gebruikt, met of zonder oorzakelijk verband.

- Als verbinding tussen twee NP's of twee VP's.

(8) Zhili-byli ptica i cypljata.
leefden-waren vogel en kuikentjes
“Er waren eens een vogel *en* kuikentjes.”
(Saveliy, 6;8, L1RU)

(9) Koshka sela i stala smotret'.
kat ging.zitten en begon kijken
De kat ging zitten *en* begon te kijken.
(Alina, 7:0, L1RU)

In het Russisch wordt *a* gebruikt:

- In samengestelde zinnen met twee referenten als er geen oorzakelijke verband is.
Er vinden twee activiteiten parallel aan elkaar plaats. (*reference shift*)

(10) Ptica za nej gonitsja, a derevo vse vremja tam stoit
vogel achter haar jaagt en/maar boom alle tijd daar staat
De vogel jaagt achter haar aan en de boom staat daar al die tijd.”
(Ollie, 7;01)

In het Nederlands kan hier zowel *en* als *maar* worden gebruikt.

- Bij twee referenten als er sprake is van een zwak semantisch contrast. (*reference shift*)

(11) Vasja vysokij, a Petja nizkij. (Mak et al, submitted)
vasja groot en/maar petja klein
Vasja is groot, maar Petja is klein.
(*reference shift*)

In het Nederlands kan hier zowel *en* als *maar* worden gebruikt.

- Bij één referent als er sprake is van een tegenstelling of correctie
(*reference maintenance*)

(12) On ne chitaet, a pishet
hij NEG leest en/maar schrijft (Tauscher en Kirschbaum, 1980)
Hij leest niet maar schrijft.
(*reference maintenance*)

In het Nederlands wordt dan *maar* gebruikt.

In het Russisch wordt *no* gebruikt:

- Om een eerder gewekte verwachting te ontkennen.

(13) Lisa pojmat' ee xotela, no ne poluchilos'
vos vangen haar wilde maar NEG lukte
“De vos wilde haar vangen, maar het lukte niet.”
(Uliana, 6;10, L1)

De Nederlandse tegenhanger *maar* heeft een bredere toepassing en kan ook gebruikt worden om een semantisch contrast aan te geven, zoals in (12). In het Russisch geeft *no* geen semantisch contrast aan, maar wordt gebruikt in een pragmatische context (Mak et al, submitted).

Voor dit onderzoek is het onderscheid tussen de Russische connectieven en de Nederlandse connectieven *en* en *maar* zo belangrijk vanwege de verschillende toepassing bij *reference maintenance* en *reference shift*. *A* heeft in het Russisch een sterke preferentie voor *reference shift* – twee referenten die verschillende handelingen uitvoeren. *I* heeft in het Russisch een sterke preferentie voor *reference maintenance* – er is sprake van één referent. Deze Russische connectieven hebben dus een sterke referentiële voorkeur en kunnen behalve een additieve ook een causale relatie aangeven.

Mak, Tribushinina & Andreiushina hebben onderzocht of de Russische connectieven *i* en *a*, bij de taalgebruiker een referentiële verwachting kunnen opwekken of blokkeren. Daarbij was ook de vraag of deze verwachtingen gestuurd werden door de semantische content van de connectieven of door *frequency of use*, dat wil zeggen door het feit dat de connectieven in de praktijk nu eenmaal zo vaak op deze manier worden toegepast. Ze vergeleken via een corpusonderzoek de gebruiksfrequentie van het Nederlandse *en* en *maar* met het Russische *i* en *a*. Daaruit bleek dat ook in het Nederlands *en* vaker wordt gebruikt voor *reference maintenance* en *maar* voor *reference shift*, ondanks dat de Nederlandse connectieven hiervoor niet semantisch gespecificeerd zijn. In een eye-tracking experiment kregen Russisch- en Nederlandstalige proefpersonen plaatjes van twee dieren te zien en hoorden een zin met het connectief *i/en* of *a/maar*. Er werd getest of de proefpersonen na het horen van het connectief in hun kijkgedrag een voorkeur vertoonden voor dezelfde of de andere referent. Het bleek dat de Russische personen na het horen van *a* vaker naar de andere referent keken dan de Nederlanders na het horen van *maar*. Bij zinnen met een *reference shift* keken de Nederlandstaligen na het horen van *i* vaker naar de andere referent dan de Russischstaligen. Deze resultaten duiden aan dat connectieven ook zelf de referentiële voortzetting van de discourse kunnen aangeven, mits ze daarvoor semantisch gespecificeerd zijn. Gebruiksfrequentie alleen heeft deze referentiële preferentie niet (Mak, Tribushinina & Andreiushina, submitted). Het experiment van Mak *et al* toont aan dat de Russische additieve connectieven, naast het markeren van een relationele coherentie, tegelijkertijd ook de referentiële voortzetting van de zin kunnen bepalen, een semantische eigenschap die aan de Nederlandse additieven ontbreekt.

In het licht van de in hoofdstuk 2 beschreven theorie roepen de onderzoeken van Mak *et al* (submitted) en Tribushinina *et al* (2011) vragen op die ik in dit onderzoek probeer te beantwoorden. In hoeverre treden er verschillen op bij het gebruik van de additieven *en*, *maar* *i* en *a* in het Nederlands en in het Russisch door de bilinguale kinderen? Heeft het Nederlands, waar *en* zowel voor reference maintenance als reference shift gebruikt kan worden, invloed op het Russisch, waar *en* voornamelijk voor reference maintenance wordt gebruikt? Heeft het Russisch, waar *a* (en/maar) gebruikt moet worden bij *reference shift* invloed op het Nederlands? Welke additieven worden gebruikt om een sequentiële constructie te maken en door welke groepen worden die het meest gebruikt? Is er verschil in het gebruik van overige connectieven bij het markeren van een coherentierelatie?

De beantwoording van deze vragen is op een aantal punten een uitbreiding van de onderzoeken op het gebied van de morfosyntactische problematiek bij bilinguale taalverwerving en van het onderzoek door Tribushinina *et al* (2011) naar de verwerving van additieven bij Russisch-Duitse successieve tweetaligen. In de eerste plaats wordt dit onderzoek gevoerd onder kinderen die in Nederland wonen en simultaan tweetalig zijn. Het is interessant om simultaan tweetaligen te onderzoeken als men de taalverwerving van tweetalige kinderen wil vergelijken met het oog op afwijkingen ten opzichte van eentalige kinderen. Successief tweetaligen komen namelijk later met de tweede taal in aanraking en zijn daarom minder blootgesteld aan input uit deze taal, waardoor het moeilijk is om te bepalen of een eventuele taalachterstand op eentalige kinderen veroorzaakt wordt door een taalstoornis of door verminderde input. (Paradis, Crago, en Genesee, 2003). In de tweede plaats wordt in deze studie interferentie in beide richtingen onderzocht, zowel naar het Nederlands als naar het Russisch. Ten derde is er in Nederland nog niet eerder een vergelijkend onderzoek gedaan naar de gebruiksfrequentie van connectieven door Russisch-Nederlands tweetaligen en Russische en Nederlandse eentaligen.

4 ONDERZOEKSVRAGEN EN HYPOTHESES

In dit onderzoek naar crosslinguïstische invloed bij relationele coherentie heb ik het gebruik van auditieve en overige connectieven door tweetalige kinderen onderzocht en vergeleken met het gebruik door eentalige Russische en Nederlandse kinderen. Mijn verwachtingen van het onderzoek zijn gebaseerd op de theorie en onderzoeken zoals beschreven in hoofdstuk 2 en 3.

De eerste onderzoeksvraag luidt:

1. Is er bij een- en tweetalige kinderen verschil in het gebruik van additieve connectieven om een reference shift of een reference maintenance aan te duiden?

We kunnen er niet van uit gaan dat mono- en bilinguale kinderen in het verwervingsproces dezelfde stappen doorlopen en in dezelfde volgorde. Er zijn namelijk semantisch en syntactische verschillen die in de ene taal complexer zijn dan in de andere. Bij tweetalige kinderen die zich verschillende regels moeten eigen maken kan dit tot een afwijkende uitvoering leiden. De regels van de ene taal worden (tijdelijk) toegepast in de andere taal waar dit niet passend is. Dit vindt vooral plaats als er overlap van structuren tussen de talen is (Hulk & Müller, 2000; Nicoladis, 2006; Müller & Hulk, 2001). Referentiële coherentie behoort tot de pragmatisch-syntactische interface, een gebied dat ontvankelijk is voor crosslinguïstische interferentie (Hulk & Müller, 2000).

De semantische content van Russische en Nederlandse auditieve connectieven overlapt elkaar gedeeltelijk. De Russische connectieven hebben naast een auditieve ook een causale component. Ze bepalen sterker dan de Nederlandse auditieven de referentiële voortzetting van de zin. Dit leidt tot de voorspelling dat de tweetalige kinderen bij het gebruik van de Russische connectieven *i* en *a* frequentieverschillen zullen vertonen. Dit wordt bevestigd in het onderzoek van Tribushinina (2011). Dit onderzoek toont ook aan dat de tweetalige Russisch-Duitse kinderen in het Duits meer het negatieve additief *aber* gebruiken dan eentalige kinderen. Hieruit volgen twee hypothesen:

Hypothese 1.1: De tweetalige kinderen gebruiken in het Russisch vaker dan de eentalige kinderen *i* om een reference shift aan te duiden, dit gaat ten koste van *a*.

Hypothese 1.2: De tweetalige kinderen gebruiken in het Nederlands vaker het additief *maar* dan de eentalige Nederlandse kinderen.

Hypothese 1.3: Tweetalige kinderen vertonen in het Nederlands geen verschil met eentalige kinderen in het gebruik van het additief *en*.

De tweede onderzoeksvraag luidt:

2. Is er bij een- en tweetalige kinderen verschil in de gebruiksfrequentie van andere connectieven en sequentiële constructies?

Het is bekend dat kinderen complexe connectieven (adversatieve, causale) later verwerven dan eenvoudige connectieven (Sanders en Spooren, 2008; Evers-Vermeul & Sanders, 2009). Er is echter minder bekend over de verwerving van complexere connectieven door tweetalige kinderen. In een onderzoek naar de verwervingsvolgorde van causale connectieven bij meertalige kinderen die Nederlands als tweede taal leren komt Dekker (2007) tot de conclusie dat er een achterstand is ten opzichte van de eentalige kinderen. Vermeer (to be published) vond geen significante verschillen tussen eentalige en succesief tweetaligen. Ervan uitgaande dat simultaan tweetaligen zich nagenoeg hetzelfde ontwikkelen als eentaligen (Paradis, Crago en Genesee, 2003) is de verwachting dat er geen verschillen zullen zijn tussen de een- en tweetaligen.

Alle jonge kinderen maken veelvuldig gebruik van additieven in combinatie met een temporeel connectief zoals *en toen, en dan* (Evers-Vermeul & Sanders, 2009). Wat betreft dergelijke sequentiële constructies toonde het onderzoek van Tribushina aan dat successief tweetalige kinderen in hun tweede taal (Duits) hier veel meer gebruik maken dan de eentalige kinderen. Bovendien gebruiken ze in het Russisch vaker het incorrecte *i potom* in plaats van *a potom*. De voorspelling is echter dat de simultaan tweetaligen geen verschil laten zien in het gebruik van de sequentiële connectieven en *i potom*.

De hypotheses luiden:

Hypothese 2.1: Tweetalige kinderen vertonen in beide talen geen verschil met eentalige kinderen in het gebruik van overige connectieven.

Hypothese 2.2: Tweetalige kinderen vertonen in beide talen geen verschil met eentalige kinderen in het gebruik van sequentiële constructies.

Hypothese 2.3: Tweektalige kinderen vertonen in het Russisch geen verschil met eentalige kinderen in het gebruik van *i potom*.

5 DATA EN METHODE

De data in deze studie zijn afkomstig uit de database Discourse BiSLI, McIrses van het project *Discourse Coherence in Bilingualism and Specific Language Impairment* van het Utrechtse Institute of Linguistics OTS. De selectie bestaat uit verhaaltjes die aan de hand van plaatjes zijn verteld door tweetalige Russisch-Nederlandse en eentalige Russische en Nederlandse kinderen. Het analyseren van verhaaltjes is een goede methode in het onderzoek naar connectieven, want kinderen moeten bij het vertellen zelf structuur aanbrengen om de relatie tussen de plaatjes en de plot van het verhaal voor de luisteraar duidelijk te maken.

5.1 Onderzoeksmateriaal

Het onderzoeksmateriaal bestaat uit authentieke opnames van twee verschillende verhaaltjes, de FOX story en de CAT story (zie bijlage 1 en 2). De kinderen vertelden deze verhaaltjes in het bijzijn van een onderzoeker, door wie de audio opnames later werden getranscribeerd en gecodeerd in het programma CLAN (zie bijlage 3). Alle 30 tweetalige kinderen hebben een FOX en een CAT story verteld, één in het Russisch en één in het Nederlands. De Russische eentalige kinderen hebben zowel de FOX als de CAT story in het Russisch verteld. Van de meeste Nederlandse kinderen was maar één verhaaltje beschikbaar, de FOX of de CAT story. Van de eentalige groepen heb ik 30 verhaaltjes geselecteerd. Per groep heb ik geprobeerd om evenveel FOX als CAT stories te gebruiken, maar de selectie werd enigszins beperkt door het aantal aanwezige verhaaltjes in de leeftijdscategorie van de kinderen. Een overzicht staat in tabel 2.

5.2 Participanten

De storytellers waren allen kinderen van 6 en 7 jaar oud. Voor deze leeftijdsgroep is gekozen omdat op deze leeftijd de verwerving van connectieven nog steeds in ontwikkeling is. Een voordeel is ook dat hun narratieve vaardigheden zover zijn ontwikkeld dat ze meer dan wijzen, benoemen van plaatjes en deiktische termen gebruiken, hoewel dit nog wel voorkwam:

*INV: Vertel het maar, wat is het verhaal?

*O10: Die vogel +/.

%com: wijst naar de vogel.

*INV: Ja?

*O10: +, Die ziet, die kijkt.

*INV: Ja?

*010: En de kuikentjes zitten daar.

%com: wijst naar het nest. (Joey, 7;10, L1NL)

De kinderen werden in drie groepen verdeeld: tweetalig Russisch-Nederlands (2L1), eentalig Russisch (L1RU) en eentalig Nederlands (L1NL). In dit eindwerkstuk worden sexegerelateerde verschillen niet onderzocht. Er is daarom niet opzettelijk op sexe geselecteerd. De gegevens van de proefpersonen staat in tabel 2.

Tabel 2. Gegevens proefpersonen

	<i>N</i>	<i>m</i>	<i>v</i>	<i>min-max</i> <i>leeftijd</i> <i>(jaar;</i> <i>maanden)</i>	<i>gem.</i> <i>leeftijd</i> <i>(jaar;</i> <i>maanden)</i>	<i>FOX</i> <i>NL</i>	<i>CAT</i> <i>NL</i>	<i>FOX</i> <i>RU</i>	<i>CAT</i> <i>RU</i>
2L1	30	15	15	6;08 – 7;10	7;02	16	14	15	15
L1RU	30	12	18	6;08 – 7;10	7;02	--	--	14	16
L1NL	30	19	11	6;08 – 7;10	7;03	17	13	--	--

5.3 Procedure en codering

De frequenties van de additieve connectieven *en*, *i* en *a*, en de adversatieve connectieven *a* en *maar* werden vastgesteld door de aantallen in de verhaaltjes handmatig te tellen. Indeling van de conjuncties onder het label *reference maintenance* en *reference shift* gebeurde ook handmatig. Als de toepassing niet duidelijk was, werd deze niet meegenomen in de analyse. Omdat de sequentiële connectieven zoals *en toen*, *en dan*, *i togda*, *a potom* een belangrijke plaats innemen bij discursieve coherentie zijn hiervan ook de frequenties opgenomen. Als een connectief op dezelfde plaats werd herhaald, telde deze slechts één keer mee. Daarnaast heb ik van alle andere aanwezige soorten connectieven die in de verhaaltjes voorkomen ook de frequenties opgenomen. Dit resulteerde voor elke groep kinderen in een overzicht met de volgende frequenties (absolute aantallen) per kind:

Russische verhaaltjes (2L1 en L1RU)

Additieve connectieven: *i maintenance*, *i shift*

Adversatieve connectieven: *a maintenance*, *a shift*

Sequentiële connectieven: *i potom*, *a potom*, *i togda*, *i kogda*

Andere connectieven: *chtoby*, *no*, *kogda*, *tozhe*, *potomu chto*, *chto*, *ili*, *tak chto*, *to est'*, *i...*

6 RESULTATEN

Voor het analyseren van de data heb ik gebruik gemaakt van een onafhankelijke t-toets. Deze toets is geschikt om na te gaan of er een verschil is tussen de gemiddelden van twee groepen. De uitkomsten van de toets kunnen gebruikt worden om de hypothesen te testen. De volgende t-toetsen zijn uitgevoerd:

1. Het verschil tussen de gemiddelden van groep 2L1RU en groep L1RU voor:

i maintenance, i shift, a maintenance, a shift, i totaal, a total, i potom, sequentiële connectieven, overige connectieven.

2. Het verschil tussen de gemiddelden van groep 2L1NL en groep L1NL voor:

en maintenance, en shift, maar maintenance, maar shift, en totaal, maar totaal, sequentiële connectieven, overige connectieven.

Met behulp van de MLU kon in SPSS voor de connectieven de gemiddelde frequentie per uiting worden berekend. De resultaten worden per taal weergegeven.

6.1 De Russische resultaten

De onafhankelijke t-test laat zien dat tweetalige kinderen (groep 2L1U) het connectief *i* voor *reference shift* vaker gebruiken dan de eentalige kinderen (groep L1RU), gemiddeld 0.25 keer per uiting tegen 0.10 keer per uiting. Het verschil is significant: $t(58) = -3.7, p = <0.001$. Voor *i maintenance* is geen significant verschil in frequentie. Het totale gebruik van *i* bedraagt gemiddeld 0.57 keer per uiting voor de tweetaligen en gemiddeld 0.41 keer voor de eentaligen: $t(58) = -2.0, p = 0.04$ (zie tabel 5).

Ook het connectief *a* toont geen significant verschil voor *a maintenance*, maar wel voor *a* bij *reference shift*. Nu zijn het echter de eentaligen die *a shift* vaker gebruiken dan tweetaligen, namelijk gemiddeld 0.27 keer tegenover tweetaligen gemiddeld 0.08 keer per uiting: $t(58) = 4.5, p = <0.001$. Het totale gebruik van *a* is voor de tweetaligen gemiddeld 0.09 keer per uiting, voor de eentaligen 0.30 keer. Dit verschil is significant: $t(58) = 4.7, p = <0.001$.

Tot slot zijn bij deze twee groepen significante verschillen gevonden in het gebruik van sequentiële connectieven, bij de tweetaligen gemiddeld 0.92 keer per uiting, bij de eentaligen 0.04 keer: $t(58) = -5.9, p = <0.001$. De tweetalige kinderen gebruiken in totaal vier sequentiële

connectieven, namelijk *i potom*, *a potom*, *i kogda*, *i togda*. De eentalige kinderen gebruiken alleen *i potom* en *a potom*. *I potom* is ook afzonderlijk getoetst, maar daarbij is geen significant verschil gevonden.

Wat betreft overige connectieven zijn bij de tweetaligen *chtoby*, *no*, *kogda*, *tozhe*, *potomu chto* en *chto* waargenomen en bij de eentalige kinderen *chtoby*, *no*, *kogda*, *tozhe*, *potomu chto*, *chto*, *to est' en ili*. Bij deze connectieven zijn geen significante verschillen voor frequentie gevonden.

Bovenstaande resultaten zijn weergegeven in tabel 4.

Tabel 4. Russische verhaaltjes: gebruiksfrequentie van connectieven

	<i>groep</i>	<i>gemiddelde frequentie per uiting</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>
<i>i_maintenance</i>	L1RU	0.25	0.16	0.42
	2L1	0.22	0.18	
<i>i_shift</i>	L1RU	0.09	0.15	<0.001
	2L1	0.25	0.15	
<i>i_potom</i>	L1RU	0.02	0.07	0.14
	2L1	0.06	0.10	
<i>i_totaal</i>	L1RU	0.41	0.26	<0.001
	2L1	0.56	0.32	
<i>a_maintenance</i>	L1RU	0.00	0.03	0.81
	2L1	0.00	0.03	
<i>a_shift</i>	L1RU	0.27	0.16	<0.001
	2L1	0.09	0.15	
<i>a_totaal</i>	L1RU	0.30	0.16	<0.001
	2L1	0.09	0.17	
<i>sequentiële connectieven</i>	L1RU	0.04	0.11	<0.001
	2L1	0.92	0.80	
<i>overige connectieven</i>	L1RU	0.16	0.19	0.99
	2L1	0.16	0.16	

6.2 De Nederlandse resultaten

De t-test toont aan dat bij de tweetalige en eentalige kinderen alleen significante verschillen zijn gevonden voor de overige connectieven: $t(58) = -4.5$, $p = <0.001$ (zie tabel 5). Bij de tweetalige kinderen worden *dus*, *omdat*, *want*, *toen* en *of* waargenomen met een frequentie van gemiddeld 2,1 keer per uiting. Bij de eentalige kinderen komen *dus*, *omdat*, *want*, *toen*, *totdat* en *zodat* voor, met een frequentie van gemiddeld 0.08 keer per uiting.

Tabel 5. Nederlandse verhaaltjes: gebruiksfrequentie van connectieven

	<i>groep</i>	<i>N</i>	<i>gemiddelde frequentie per uiting</i>	<i>SD</i>	<i>p</i>
<i>en_maintenance</i>	L1NL	30	0.17	0.15	0.61
	2L1	30	0.15	0.15	
<i>en_shift</i>	L1NL	30	0.25	0.19	0.38
	2L1	30	0.31	0.31	
<i>en_totaal</i>	L1NL	30	0.68	0.42	0.17
	2L1	30	0.87	0.59	
<i>maar_maintenance</i>	L1NL	30	0.01	0.03	0.88
	2L1	30	0.01	0.03	
<i>maar_shift</i>	L1NL	30	0.05	0.09	0.93
	2L1	30	0.05	0.09	
<i>maar_totaal</i>	L1NL	30	0.06	0.11	0.88
	2L1	30	0.06	0.09	
<i>sequentiële connectieven</i>	L1NL	30	0.19	0.22	0.26
	2L1	30	0.28	0.35	
<i>overige connectieven</i>	L1NL	30	0.08	0.15	<0.001
	2L1	30	2.11	2.43	

Op basis van bovengenoemde resultaten kan Hypothese 1.1 positief beantwoord kan worden: De tweetalige kinderen gebruiken significant vaker *i* om een *reference shift* aan te duiden, hetgeen ten koste gaat van *a*. Dit kan verklaard worden door de invloed vanuit het Nederlands, waar *en* geen voorkeur heeft voor *reference maintenance* of *reference shift*. Daarentegen wordt in het Russisch *i* meestal voor *reference maintenance* en *a* voor *reference shift* gebruikt, tenzij bepaalde

semantische regels hier beperkingen opleggen. Bij de eentaligen werken deze *constraints* blijkbaar beter dan bij de tweetaligen: zij gebruiken terecht vaker *a* bij een *reference shift*. Hierbij speelt frequentie een rol, dit is namelijk een cruciale factor bij taalverwervingsprocessen. Hoe vaker een kind een bepaalde constructie hoort hoe beter hij dit zelf gaat toepassen. Hetzelfde principe van frequentie leidt ertoe dat de tweetalige kinderen bepaalde constructies uit de taal die zij het meeste horen gaan overgeneraliseren naar de taal waaruit ze minder input ontvangen (Tribushinina *et al*, 2011). Uit de resultaten in tabel 4 wordt duidelijk dat ook het totale gebruik van *i* bij de tweetalige kinderen hoger is. Deze hoge frequentie van *i* bij de tweetaligen wordt mede veroorzaakt door andere vormen van *i*, zoals *i potom*, *i kogda* en *i togda*.

Voor de Hypothese 1.2 vinden we daarentegen geen bewijs. Er is geen verschil in de toepassing van *maar* bij de twee groepen. De tweetalige kinderen gebruiken dus niet vaker *maar* dan de eentalige Nederlandse kinderen. *Maar* wordt in de verhaaltjes door zowel de een- als de tweetaligen nog heel weinig toegepast, wat in overeenstemming is met de theorie van Sander & Spooen (2008) en Evers-Vermeul & Sanders (2009) dat negatieve relaties later verworven worden dan positieve omdat ze conceptueel complexer zijn. Ook in het onderzoek van Tribushinina *et al* (2011) gebruikten de kinderen weinig adversatieve of negatieve relaties, maar er waren wel verschillen tussen een- en tweetalige kinderen in de toepassing van *aber* in het Duits. Een mogelijke verklaring daarvoor was dat de Russisch-Duits successieve tweetaligen in het Duits geen equivalent voor *a* kunnen vinden en dit compenseren met *aber*. Dat wij in het Nederlands geen verhoogd gebruik van *maar* zien kan komen doordat in dit onderzoek sprake is van simultaan tweetaligen, waar de invloed vanuit Russisch kleiner is; ook in het Russisch gebruiken zij immers heel weinig *a*.

Hypothese 1.3. wordt bevestigd. Er is geen verschil tussen de een- en tweetalige kinderen in het gebruik van *en*. Het additief *en* behoort tot de eenvoudige connectieven en is in het Nederlands niet semantisch gespecificeerd voor *reference shift* of *reference maintenance*. De frequentie van *en* in de taalinput is hoog. Het is in de lijn der verwachtingen dat simultaan tweetaligen in deze situatie niet afwijken van eentalige kinderen. Bij de successief Russisch-Duitse tweetaligen wijken de tweetaligen wel af, zij gebruiken *und* vaker dan hun de eentalige Duitse kinderen, mogelijk omdat ze in het Duits een achterstand hebben in de verwerving van complexere connectieven.

De verwachting dat simultaan tweetalige kinderen geen verschillen vertonen in het gebruik van overige connectieven – Hypothese 2.1 – is alleen uitgekomen voor de Russische taal. Als de tweetalige kinderen in het Nederlands vertellen, maken zij wel meer gebruik van andere (niet

additieve) connectieven dan de eentalige Nederlandse kinderen. De vermoedelijke oorzaak is een bovenmatig gebruik van het temporele additief *toen*. De overige connectieven *dus, omdat, want, toen, totdat en zodat* zijn echter alleen als groep getoetst en niet gesplitst per afzonderlijk connectief. Het vermoeden kan dus niet statistisch worden bevestigd.

Ook voor Hypothese 2.2 geldt dat deze alleen wordt bevestigd bij verhaaltjes in de Nederlandse taal. Daar zien we geen verschil tussen een- en tweetaligen in het gebruik van sequentiële constructies. De frequentie van sequentiële connectieven in het Russisch is bij de tweetalige kinderen wel veel hoger dan bij de eentaligen, misschien omdat de Russische taal bij deze kinderen toch zwakker ontwikkeld is. Zij groeien immers op in een omgeving waar de Nederlandse taal dominant is.

Hypothese 2.3 luidt dat simultaan tweetaligen niet zullen verschillen met eentaligen in het gebruik van *i potom*. Dit wordt door de onderzoeksresultaten bevestigd. De tweetalige kinderen gebruiken wel vaker *i potom* dan Russische kinderen, maar het verschil is niet significant.

6.3 Conclusie

Voor dit Bachelor eindwerkstuk heb ik onderzoek gedaan naar crosslinguïstische invloed bij relationele coherentie door het gebruik van additieve en overige connectieven van eentalige en simultaan tweetalige kinderen met elkaar te vergelijken. Op basis van de resultaten beschreven in hoofdstuk 5 kunnen de twee gestelde onderzoeksvragen beide beantwoord positief beantwoord worden. Er zijn verschillen gevonden in het gebruik van additieve connectieven bij *reference shift* en *reference maintenance*. Deze verschillen duiden op crosslinguïstische interferentie. Die interferentie vindt niet willekeurig plaats, maar is gebonden aan bepaalde voorwaarden. Als taal B meerdere opties heeft voor het toepassen van een bepaald linguïstisch kenmerk, zoals *a (en/maar)* en *i(en)* in het Russisch, dan zal het kind de optie die in taal A het meest gebruikt wordt, in dit geval *en*, overgeneraliseren. Daarbij speelt bovendien frequentie een belangrijke rol. De crosslinguïstische transfer vindt plaats vanuit de taal waarin het kind de meeste input krijgt. In dit onderzoek kunnen we ervan uitgaan dat Nederlands de dominante taal van de simultaan tweetalige kinderen is. De interferentie vindt dus plaats vanuit het Nederlands naar het Russisch.

Er zijn ook verschillen waargenomen in de gebruiksfrequentie van andere connectieven en sequentiële constructies. Tweetalige kinderen gebruiken in het Russisch meer sequentiële connectieven. Deze moeten naar mijn mening niet verklaard worden door crosslinguïstische

interferentie maar door de mogelijkheid dat de tweetalige kinderen in het Russisch een achterstand hebben in het gebruik van complexere connectieven. In het Nederlands gebruiken de tweetaligen juist meer overige connectieven dan de eentalige kinderen, een verschil dat ik niet kan verklaren.

7 DISCUSSIE

De meeste theorieën over taalontwikkeling zijn gebaseerd op studies van eentalige kinderen. Research naar tweetaligheid en de invloed die elk van beide talen kan uitoefenen op de verwerving van taalspecifieke kenmerken uit de andere taal kan nieuwe feiten aan het licht brengen waaraan we de huidige theorieën kunnen toetsen. Bij de crosslinguïstische beïnvloeding staan een aantal vragen centraal, zoals de linguïstische gebieden waarin interferentie kan optreden, de oorzaken van interferentie en vanuit welke taal de (meeste) interferentie plaatsvindt. Met deze studie heb ik geprobeerd bij te dragen aan de beantwoording van deze vraagstukken. Dit onderzoek heeft aangetoond dat in de dominante taal tweetalige kinderen ten opzichte van hun eentalige leeftijdsgenoten geen noemenswaardige verschillen in ontwikkeling laten zien op het gebied van relationele coherentie. In de taal waarin het kind minder input krijgt en waarin het zelf waarschijnlijk ook minder output produceert zijn wel verschillen geconstateerd. Deze manifesteren zich daar waar met de dominante taal overlap is en het kind kan kiezen uit meerdere opties om een bepaald taalkenmerk te formuleren.

Er is nog erg weinig onderzoek gedaan naar relationele coherentie bij tweetalige kinderen. Bij mijn weten is een onderzoek naar gebruiksfrequentie van connectieven met als doel verschillen tussen eentalige en simultaan tweetalige kinderen te meten nog niet eerder uitgevoerd. Dat maakt het moeilijk om de resultaten van dit onderzoek te vergelijken met andere studies. Het onderzoek van Tribushinina *et al* (2011) naar de verwerving van additieve connectieven bij Russische eentaligen en Russisch-Duits successieve tweetaligen komt het meest in de buurt. Een treffende overeenkomst tussen de resultaten van de beide onderzoeken is het overmatig gebruik van het Russische additieve connectief *i* door tweetaligen in de context van een *reference shift*. Een opvallend verschil is echter dat het gebruik van *a* bij de Russisch-Duitse tweetaligen niet afwijkt van de eentaligen, terwijl dat bij de Russisch-Nederlandse wel het geval is. Vervolgonderzoek zou kunnen uitwijzen of dit komt door de geringere impact van de tweede taal bij successieve tweetaligheid of door de invloed van leeftijd. De kinderen in mijn onderzoek waren iets ouder en hebben dus langer blootgestaan aan input uit het Nederlands. Vervolgonderzoek bij verschillende leeftijdsgroepen kan ook inzicht leveren in het verloop van de ontwikkeling van relationele coherentie bij tweetalige kinderen. Blijven de verschillen tussen een- en tweetaligen voortduren of worden ze op opgeheven en zo ja vanaf welke leeftijd? Dit zijn interessante vragen die ons meer kunnen leren over de invloed van twee talen op elkaar.

Mijn onderzoek kent ook beperkingen. Het handmatig analyseren en coderen van de verhaaltjes heb ik alleen gedaan en is subjectief en foutgevoelig. Controle door een tweede persoon of

geautomatiseerde verwerking zou een oplossing kunnen zijn. Verder is alleen de gebruiksfrequentie van de connectieven bestudeerd en niet de functionele distributie. Een combinatie daarvan zou wellicht nog beter inzicht kunnen geven in de verschillen en overeenkomsten tussen een- en tweetaligen. Zo blijft het voor mij moeilijk verklaarbaar waarom de tweetalige kinderen in het Nederlands veel meer overige connectieven produceren dan eentalige kinderen. Een analyse van de functie en distributie van die connectieven zou dit kunnen ophelderen.

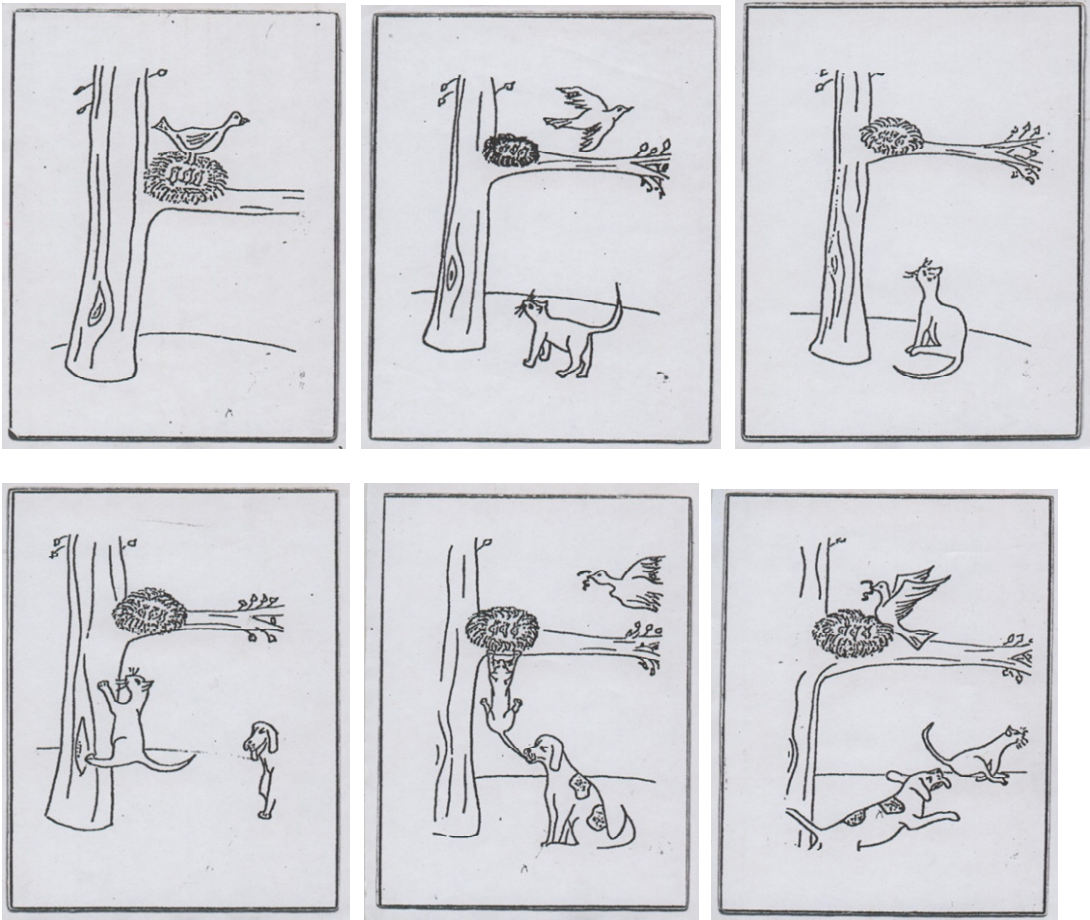
Tot slot wil ik nog iets zeggen over de praktische relevantie van het onderzoek. Een groeiend deel van de Nederlandse (en Europese) bevolking is meertalig en velen hebben twee talen vanaf hun geboorte simultaan aangeleerd. Als de taalvaardigheden van bilinguale kinderen getoetst worden, gebeurt dat meestal met instrumenten die voor monolinguale kinderen zijn ontwikkeld. Deze instrumenten voorzien echter niet in bruikbare informatie om normale verschillen tussen mono- en bilinguale kinderen te onderscheiden van verschillen tussen kinderen met en zonder taalstoornissen. Daardoor worden twee- en meertalige kinderen soms onterecht gediagnosticeerd met een verstoorde of vertraagde taalontwikkeling (Bedore & Peña, 2008). Door simultane verwerving van twee talen te bestuderen en te vergelijken met de taalontwikkeling van eentalige kinderen kan worden vastgesteld wat normale en wat afwijkende patronen zijn. Daardoor kunnen eventuele taalstoornissen in een vroeg stadium worden gedetecteerd.

Literatuur

- Altarriba, J., Heredia, R.R. (2011). *An Introduction to Bilingualism*. New York, London: Psychology Press.
- Bartning, I. ed. (2010). Communicative proficiency and linguistics development: intersections between SLA and language testing research. University of Stockholm. Retrieved from: <http://eurosla.org/monographs/EM01/EM01tot.pdf>
- Bedore, L.M., Peña, E.D. (2008). Assessment of Bilingual Children for Identification of Language Impairment: Current Findings and Implications for Practice. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 11: 1-29.
- Bloom, L., Lahey, M., Hood, L., Lifter, K. & Fiess, K. (1980). Complex sentences: acquisition of syntactic connectives and the semantic relations they encode. *Journal of Child Language*, 7, 235-261.
- De Houwer, A. (2005). Early bilingual acquisition: Focus on morphosyntax and the separate development hypothesis. In J. Kroll & A. De Groot (Eds.), *The handbook of bilingualism*. (pp. 30-48). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Dekker, A. (2007). *Causale domeinmarkering en taalverwerving: eenonderzoek naar de verwerving van Nederlandse causale connectieven door meertalige kinderen*. Masterscriptie. Universiteit Utrecht.
- Döpke, S. (1998). Competing language structures: the acquisition of verb placement by bilingual German and English children. *Journal of Child Language*, 25, 555-584.
- Edelman, L.J. (2010). *Linguistic Landscapes in the Netherlands. A Study of Multilingualism in Amsterdam and Friesland*. Utrecht: LOT.
Retrieved from: <http://www.lotpublications.nl/publish/articles/004126/bookpart.pdf>
- Evers-Vermeul, J. (2005). The development of Dutch connectives. Change and acquisition as windows on form-function relations. Dissertatie. Utrecht: LOT.
- Evers-Vermeul, J., Sanders, T. (2009). The emergence of Dutch connectives: How cumulative cognitive complexity explains the order of acquisition. *Journal of Child Language* 36 (4): 829-854.
- Fegeler, U. (2004). Alarmierender Anstieg von Entwicklungsstörungen bei Kindern. Übereinstimmendes Bild in verschiedenen Bundesländern. *Berliner Ärzte* 41: 22-24.
- Genesee, F., Nicoladis, E. (2005). Bilingual First Language Acquisition. University of Alberta. HDBK BFLA Sept 2005. Retrieved from: <http://www.psych.mcgill.ca/perpg/fac/genesee/HDBK%20BFLA%20FINAL.pdf>
- Hulk, A., Müller, N. (2000). Bilingual first language acquisition at the interface between syntax and pragmatics. *Bilingualism : Language and Cognition* 3(3), 227-44.

- Mak, W.M., Tribushinina, E. & Adreiushina, E. (2013). Semantics of connectives guides referential expectations in discourse: An eye-tracking study of Dutch and Russian. (submitted)
- Müller, N., Hulk, A. (2001). Cross-linguistic influence in bilingual acquisition: Italian and French as recipient languages. *Bilingualism: Language and Cognition* 4 (1), 1-21.
- Myers-Scotton, C. (2012). *Multiple Voices. An Introduction to Bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Nicoladis, E. (2006). Cross-linguistic transfer in adjective–noun strings by preschool Bilingual Children. *Bilingualism: Language and Cognition*. Volume 9/Issue 01/2006, pp 15-32.
- Nicoladis, E., Palmer, A. & Marentette, P.F. (2007). The role of type and token frequency in using past tense morphemes correctly. *Developmental Science*, 10, 237-3-254.
- Nicoladis, E. & Genesee, F. (1997). Language development in preschool bilingual children, *Journal of Speech-Language Pathology and Audiology*, 21, 258-270.
- Pander Maat, H. (2002). *Tekstanalyse: Wat teksten tot teksten maakt*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Paradis, J., Genesee, F. (1996). Syntactic acquisition in bilingual children: Autonomous or interdependent? *Studies in Second Language Acquisition*, 18, 1-25.
- Paradis, J., Navarro, S. (2002). Subject realization and crosslinguistic interference in the bilingual acquisition of Spanish and English: what is the role of the input? *Journal of Child Language* 30:1-23.
- Paradis, J. Crago, M.B. Genesee, F. (2003). French-English bilingual children with SLI. *Journal of Speech. Language and Hearing-Research* 46: 113-127.
- Sanders, T.J.M. (2005). Coherence, causality and cognitive complexity in discourse. In M. Aurnague & M Bras (Eds.), *Proceedings of the First International Symposium on the Exploration and Modelling of Meaning*(pp. 31-46). Toulouse, France: Université de Toulouse-le-Mirail.
- Sanders, T., Spooren, W. (2002). Tekst en cognitie. In Th.A.J.M. Janssen (Ed.). *Taal in gebruik: een inleiding in de taalwetenschap*. (pp111-129). Den Haag: SDU Uitgevers.
- Spooren, W., Sanders, T. (2008). The acquisition order of coherence relations: On cognitive complexity in discourse. *Journal of Pragmatics* 40 (12): 2003–2026.
- Steinginga, R. (2011). *De invloed van tweetaligheid op de productie van referentiële uitdrukkingen in verhalen*. Masterscriptie Communicatiestudies. Universiteit van Utrecht.
- Thomason, S.G. (2007). *Language Contact. An Introduction*. Edinburg: Edinburg University Press. Faculteit Geesteswetenschappen.
- Tribushinina, E., Gagarina, N. & Valcheva E. (2011). Acquisition of additive connectives by Russian-German bilinguals. A usage-based approach. (to be published).

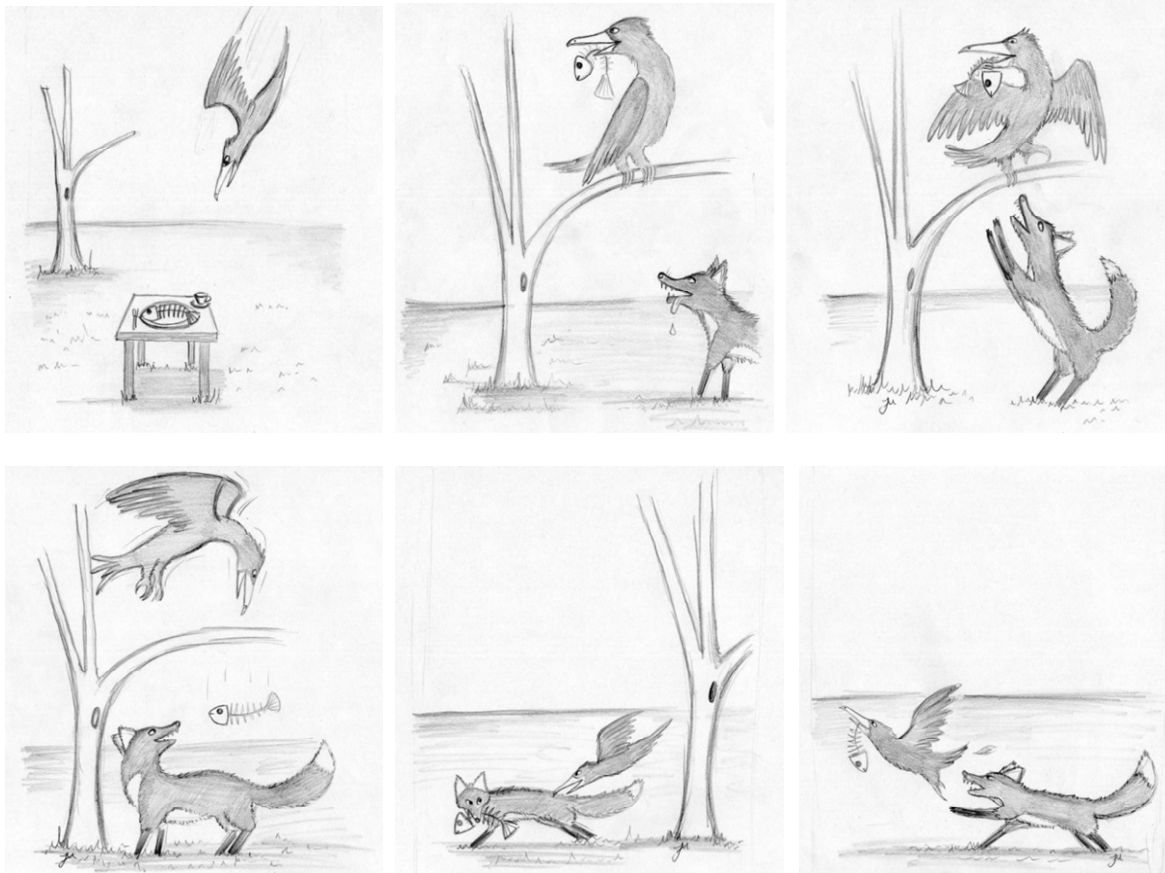
Bijlage 1. CAT Story

Uit:

Hickmann, M. (2003). *Children's Discourse. Person, Space, and Time across Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bijlage 2. FOX Story

Uit:

Gülzow, I. and Gagarina, N. (2007). Noun phrases, pronouns and anaphoric reference in young children narratives. In: D. Bittner and N. Gagarina (Eds.), *Intersentential Pronominal Reference in Child and Adult Language*. Pp. 203-223. Berlin: ZAS Papers in Linguistics.

Bijlage 3. Voorbeeld van een transcriptie uit CLAN

@Begin
@Languages: nl
@Participants: 037 Lars Child, EXP 1
@Birth of 001: 01.06.04
@Date: 29.11.11
@Filename: n7_037_cat
@Age: 7;5

@Experimenter: Root
@Transcriber: Root
@Coder:
@Location: Utrecht
@Comment:
*EXP: Begin maar.
@G: 1
*037: Ik zie een soort vogel die # drie kuikentjes in een nest ziet.
*EXP: Heel goed.
@G: 2
*037: En nu vliegt de grote vogel weg omdat er een kat aan komt.
*EXP: Heel goed.
@G: 3
*037: En de kat zit naar '# het nest te kijken.
*EXP: Ja.
@G: 4
*037: De kat wil nu in de boom klimmen maar er komt een hond aan.
*EXP: Heel goed.
@G: 5
*037: En de hond die trekt aan de staart van de kat.
*037: En de xxx <die komt> [//] <die vliegt er> [//] die komt weer.
*EXP: Goed zo.
@G: 6
*037: De hond zit nu achter de kat aan en de vogel is in zijn nest geland bij de kuikens # met een wormpje.
@End